

23/7/89 camp organized around the theme
Directions of rural development

वाल्मी व मराठवाडा शेती सहाय्य मंडळ

शिबीर - "ग्रामीण विकासाच्या दिशा"

दिनांक २३ जुलै, १९८९

- औरंगाबाद

" ग्रामीण विकासात स्त्रियांचे स्थान"

- प्रणाल गोरे.

आज देशातील सर्व थरातील स्त्रिया आपापल्या कुटुंबाच्या रहाट-
गाड्यात इतक्या अडकून पडल्या आहेत की बाह्य समाजापुढे उभे असलेल्या प्रश्नाकडे
त्यांचे लक्ष्यच नसते. मग विकासाचा विचार तर आपखीच दूर राहिला. लोकसंख्येचा
अर्धा हिस्सा असलेल्या स्त्रीवर्गाला कौटुंबिक जोखडाखालून मुक्त केल्याशिवाय
विकासातील तिचे स्थान नगण्यच राहणार आहे.

विकास म्हणजे फक्त आर्थिक विकास ही कल्पनाच मुळी बरोबर नाही.
देशातील प्रत्येक स्त्रीपुरुष नागरिकाचे कौटुंबिक स्वास्थ्य हे विकासाचे प्रमुख उद्दिष्ट
असले पाहिजे. कारण अस्वस्थ नागरिक हा विकासाचा आधार होऊच शकणार नाही.
यादृष्टीने स्वस्थ कौटुंबिक जीवनाचा आधार असलेल्या स्त्रीचा सहभाग विकास
प्रक्रीयेत इश्टच नाही तर आवश्यक आहे.

आज भारतीय स्त्री म्हटली की कुटुंबामध्ये अनुत्पादक काम करणारी
एक विनवेतनाची श्रमिक समजली जाते. ग्रामीण भागात स्वयंपाकासाठी सरपण आपणे,
स्वयंपाक करणे, पाणी आपणे, मुलांचे संगोपन करणे आणि अखेर ही सर्व घरकामे झाल्या
वर घरातल्या पुरुष मंडळींबरोबर त्यांना शेतीच्या कामात मदत करणे ही स्त्रियांची
खास कामे समजली जातात. शहरी स्त्री ही घरातली सर्व कामे करून नंतर उपनगरीय
रेल्वेतून प्रसंगी उभ्यानेच प्रवास करून पुरुषांबरोबर नोकरीदेखील करते, आणि एवढेही
करून या स्त्रीला "दमले आहे" असे म्हणण्याचा अधिकार नाही. गरीब वर्गामध्ये पुरुष
वर्गात व्यसनाधिनता वाढल्यामुळे तर स्त्रीला घरकामे व बाहेर मोलमजूरी करून
कुटुंबाचा आर्थिक डोलारा एकटीला सांभाळावा लागतो. समाजातील उत्पन्नाचा
तिचा वाटा किमान ५० टक्के असूनही तिला १० टक्केदेखील मोबदला मिळत नाही.
कमी वेतनाचे काम फक्त स्त्रीनेच करावयाचे अशीच आपल्या समाजाची धारणा आहे.
अशा या परंपरागत समजुतीचे मुळापासून उच्चाटन केल्याशिवाय स्त्रीच्या विकासातील

विशेषतः ग्रामीण चिकित्सातील सहभागाची अपेक्षा व्यर्थ आहे. ज्या कौटुंबिक जबाबदा-या स्त्री एकदयाने पेलत असते त्या सर्व समाजधारणेचा आधार आहेत याची मुख्यवर्गांना जाणीव करून देणे आवश्यक आहे. म्हणून घरकामे ही तीची एकटीची जबाबदारी नसून पुण्याने देखील त्यातील आपला वाटा उचलला पाहिजे. स्त्री ही केवळ घरकामाची आणि उपभोग्य वस्तु नसून ती माणूस आहे व व्यक्ती म्हणून पुण्याने जीव जगण्याचा स्त्रीचा मौलिक अधिकार पुण्याने मंजूर करायला हवा. आपल्या स्त्रीसंबंधीच्या चारित्र्यगुणधर्तेच्या अवास्तव कल्पनांमुळे देखील समाजातील तिच्या कर्तृत्वाला अनेक वेळा मर्यादा पडतात. स्त्रीकडे वकृष्टीने पाहणे हा जणू काही आपला अधिकारच आहे असे पुण्याने मानावे. समाजात जर स्त्री-पुण्यांचे सहजगत्या अभिसरण झाले तरच पुण्या वर्गाच्या या विकृत मनोवृत्तीला आळा बसेल आणि विकास कार्यात पुण्याच्या वरोवरीने स्त्री निर्भयपणे, निःसंकोचपणे सहभागी होऊ शकेल.

कुटुंब नियोजन केल्याशिवाय स्त्रीच्या माथ्यावरचा कुटुंबाचा भार हलका होणार नाही. आज अज्ञानामुळे, परंपरेमुळे आणि झालेली संतती जगेलच याची खात्री नसल्यामुळे देखील ग्रामीण स्त्री कुटुंब नियोजनाचा विचार करण्याच्या अवस्थेत नाही. परिणामी वारंवार सोसाव्या लागणा-या गर्भारपण-बाळंतपणामुळे ती विलक्षण शारिरीक व मानसिक कष्टांना तोंड देत आपले जीवन कंठित करते. कुटुंब नियोजनाच्या आवश्यकतेबाबत स्त्रीयांचे प्रबोधनाद्वारे मत अनुकूल करून घेतले पाहिजे. त्याचप्रमाणे संतती होणे म्हणजे निरर्गद-त वरदान किंवा श्राप आहे या अज्ञानभूळक पिवारापासून तिला परावृत्त केले पाहिजे. हे केले तरच तिची कौटुंबिक तापातून मुक्तता होईल व ती विकास प्रक्रीयेत सहभागी होईल यादृष्टीने स्त्री शिक्षणाचा मोठ्या पायावर प्रसार झाला पाहिजे. शिक्षणामुळे आपल्या श्रमालाही जास्त मोबदला मिळतो, हे स्त्रीला एकदा कळले तरच स्त्री शिक्षणाचा झपाट्याने प्रसार होईल. कुटुंबातील गृहिणी व माता म्हणून तिच्या वाट्याला येणारे श्रम हे अनुत्पादक श्रम नाहीत, समाजधारणेचे ते अविभाज्य अंग आहेत हे स्त्रीला शिक्षणाद्वारे उमजेल व तिच्यातला न्यूनगंड नाहीसा होईल. आज अगदी मध्यमवर्गीय स्त्रीदेखील या न्यूनगंडाची शिकार बनली आहे. दलित वर्गातील स्त्रीची परिस्थिती तर अधिकच दयनीय आहे. तिच्यात उच्चवर्गीय स्त्रीचा स्वाभाविक न्यूनगंड तर आहेच शिवाय जातीमुळे उत्पन्न होणा-या न्यूनगंडाची त्यात भर पडली आहे. आपल्यावरील अत्याचार निमूटपणे राहून करीत ती आपले

असहाय जीवन जगत आहे.

ग्रामीण स्त्रीयांच्या या वस्तुनिष्ठ पारिवर्तनिक विकास प्रक्रीयेत तिला सहभाग लाभायचा असेल तर समाजाने स्त्रीजीवनासंबंधी किमान खालील धावींची जबाबदारी स्वीकारलीच पाहिजे.

१] स्त्रीचा परकामातील जंदाळावाचा तोचतोचपणा व शारिरीक श्रम कमी करायला होत, यासाठी विनासायास नडाव्दारे स्वच्छ पिण्याच्या पाण्याची व्यवस्था करणे आवश्यक आहे, जेथेकडे तिच्या मुला-बाळांच्या व अन्य कुटुंबियांच्या आजारपणात आळा घेत.

२] तरपनारेकली इतर लक्षाची पर्यायी व्यवस्था करणे. उदा. सापुडाधिस गोवर गैत, निर्भूर झुली, सुर्यकुली इ.

३] आवश्यक तेव्हा शौचालयांची व्यवस्था [कुटुंबागणित शिवा साधना]

४] कामगार जातीमधुलांना सांभाळण्यासाठी पाठगायरे व डे केअर सेन्टरची व्यवस्था. आज महान गावडांना सांभाळण्यासाठी जोड्या गावडांना विशेष अध्यावर मोहन बाबे लागते. [Propoats] पाठगायरांमुळे हे Droplets सं प्रमाण पुष्कळ कमी होईल. घरच्या मुलांचा सांभाळ दरण्याचा भार, स्त्रीच्या डोक्यावर नसेल तरच ती आपले बाहेरचे काम निर्दोषपणे कार्यक्षमतेने करू शकेल.

५] वाळंतपणाच्या सर्व अवस्थेत स्त्रीला नोकरीतील सवलती मिळाल्या पाहिजेत.

६] कौटुंबिक जालम-तेत हक्काचा समान वाटा स्त्रीला मिळणे यामुळे तिला आर्थिक स्वातंत्र्याची हमी मिळून तिचा आत्मविश्वास वाढेल व जबाबदारीस्वीकारण्यास ती समर्थ वनेल.

७] कामधंदा, नोकरीत प्रशिक्षणाची खास सोय करणे यासंदर्भात स्वयं-रोजगार करणा-या स्त्रीयांच्या प्रश्नासंबंधीचा "श्रमशक्ति" हा अहवाल अत्यंत उपयुक्त आहे. राज्य शासनाने अशात-हेचा आयोग नेमून निश्चित स्वरूपात काय उपाययोजना केली पाहिजे हे जाणून घेऊन त्याप्रभाषे कारवाई करावी.

८] सर्व पातळीवर राजकारणात, समाजकारणात स्त्रीने भाग घेण्याच्या दृष्टीने ह्मरंभ्र तिला लायक वनविण्यांसाठी खास प्रशिक्षणाची व्यवस्था झाली पाहिजे. अशा व्यवस्थेशिवाय तिला पदे देऊ करणे म्हणजे आपल्या सोयीसाठी होयवांची संख्या वाढविण्यासाठी स्त्रीयांचा वापर केला जाण्याचा धोका आहे. यासाठी राजकीय प्रक्रीया कार्यक्रम, नीति धोरण इ. वावत स्त्रीयांचा समज

वाढविण्यासाठी त्यांचे प्रशिक्षण आवश्यक आहे. नोकरीतील किंवा लोकप्रतिनिधी पदासंबंधी स्त्रीयांसाठी आरक्षित केलेल्या जागांचा फायदा केवळ उच्चवर्गीय, उच्चवर्गीय स्त्रीयांना मिळणार नाही हेही पाहणे लागेल.

२] अंधःश्रद्धा व स्त्रीप्रियता यातून प्रयोपनाद्वारे स्त्रीची मुक्तता करायला हवी.

१०] शेतजमीनी किंवा घरे या मालमत्ता केवळ पुरुषांच्या नांवे नोंद न होता पत्नी व पत्नी या दोघांच्या संयुक्त नांवे झाल्या पाहिजे.

११] शेतपरोवर हुर्यातयादन, कुबूटपातन, रेप्रीम उत्पादन यासारख्या जोडधंद्यांचे शिक्षण स्त्रीयांना मिळाले पाहिजे. जेकरून कुटुंबाच्या आर्थिक उत्पन्नात ती भर घालू शकेल.

१२] एकात्मिक बालविकास, प्रौढशिक्षण इ. समाजोपयोगी उपक्रमांत काम करणा-या स्त्री कर्मचा-यांना जीवन निर्वाहाला पुरेते वेतन मिळायला हवे.

बरील उपाययोजना करण्यासाठी विकासाची सध्याची विभागेतील वदलावी लागेल. सध्याच्यातील माणूस हा विकासाचा पाया समजला गेला पाहिजे. सध्याच्या जोडण्ड [Too heavy] विकास योजनेत त्यासाठी आमुलाग्र फरक करावा लागेल. असे झाले तरच वर सुचविलेल्या उपाययोजना शक्यतेच्या कोटीत उतरतील व स्त्रीला विकास प्रक्रियेत सहभागी होता येऊन काही स्थान प्राप्त होईल.